

İnsan, Din ve Erdemlilik

Editörler:
Mustafa Çakmak
Hüseyin Algur

dem

Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları
The Center for Values Education Press

© Eserin Her Türü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

Dem Yayınları Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. Organizasyonudur.

E-ISBN: 978-605-72730-0-0

Kitabın Adı

İnsan, Din ve Erdemlilik

Editör

Doç. Dr. Mustafa Çakmak

Doç. Dr. Hüseyin Algur

Yayın Koordinatörü

Hulusi Yiğit

Kapak & Sayfa Tasarımı

Rümeysa Doğan

1. Basım

Aralık 2022

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak. NO :7 Eyüpsultan-İSTANBUL

www.ensarnesriyat.com.tr e-mail: siparis@ensarnesriyat.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz 11

Giriş 13

Bölüm I: Erdemliliğin Felsefi Temelleri

- 1 Erdemlilik Yerleşik Bir Karakter Özelliği Midir? Eleştirel Bir Değerlendirme 19
Mustafa Çakmak
- 2 Pragmatik Açından Erdemler: Ahlakı Yeniden Yapılandırmak 39
Celal Türer
- 3 Erdem Ahlakının Mistik / Panteistik Kökenleri 63
Abdiülatif Tüzer
- 4 Epistemik Erdemler 83
Hasan Yücel Başdemir
- 5 İslam İnancını Erdem Epistemolojisi Üzerinden Anlamak 95
Musa Yanık
- 6 Bilme ve Anlama Geriliminde Erdem Ahlakının Mahiyeti ve Postmodern Çağın Bunalımlarıyla Baş Etmede Vazgeçilemez Yeri 113
Ferdi Selim
- 7 İnsan Tabiatı Bağlamında Tanrısız Erdemliliğin İmkânı 137
Seyithan Can
- 8 Erdemliliğin Kaynağının Pratik Akıldan Genlere Evrimi 155
Hasan Tanrıverdi
- 9 Bir Kavramsal Çözümleme: İnsan-Akıl-Ahlak 175
Şerefettin Adsoy
- 10 Erdem Ahlakının Eksikliği ve Hikmet Ahlakının Yetkinliği 187
Mehmet Kasım Özgen
- 11 Platon ve Aristoteles'te İnsan Doğası ve Erdemlilik 215
Fatih Özkan - İlyas Altuner
- 12 Plotinos'un Erdemler Öğretisi ve Etik Tazammunları 233
Hüseyin Aydoğan
- 13 Deizmde Ahlakın Temellendirilmesi 257
Meryem Kardaş
- 14 Erdem Etiği ve Rüyardaki Etik Sorumluluk 277
Feyza Ceyhan Çoştur

Erdem Etiği ve Rüyadaki Etik Sorumluluk

Feyza Ceyhan OŐTU*

Giriş

Erdem kavramı 'iyiye yönelik olan' anlamına gelmekle birlikte ahlaki olarak doğru olanları yapıp yanlış olanı yapmamak demektir. İyiyeye yönelik olmak elbette bir seçim ve irade gerektirmektedir. Seçimlerimiz ise bilgiyle ve bilmekle ilişkilidir. Bilen insanın seçimleri de doğrudan ve iyiden yana olacaktır. Dolayısıyla bu durum erdemliliğin aslında bilişsel süreçlerden ayrılmayacağını gösterir.

Erdem etiğinde iyi yaşamak, iyiyeye seçmek, iyi davranmak ve iyi düşünmek yani kişinin iyiye olan yönelimi temel belirleyicidir. Bu bağlamda tüm bu seçimlerimizin bir bilinç içerdiğini, bilinç içeren davranışlarımızın da sorumluluk getirdiğini görebiliyoruz. Peki, bu durum rüyalarımızda yaşadıklarımız veya rüyalarımızın içerikleri için de söz konusu mudur? Ben rüyalarımnda da etik bir sorumluluk hissetmeli miyim?

Bu çalışma rüyalarla ilgili sorumluluk taşıyıp taşımadığımızı değerlendiren bir etik analizi içerecektir. Bu analiz için öncelikle Aristoteles'in erdemi bir karakter ve huy olarak niteleyen erdem etiği yaklaşımı ele alınacak ve daha sonrasında Augustinus'un rüyalarımızda sorumlu olup olmadığımız düşünceyi ele alınıp, bireyin tüm davranışlarında erdemliliğin nasıl ortaya çıktığının analizi yapılacaktır.

Erdem Etiği

Ahlakın insan eylemlerini ve insanların toplum içinde birbirleriyle ilişkilerini belirleme gibi bir görevi vardır. İçinde bulunduğumuz topluma, normlar ve kurallarla bir düzen ve ölçüt getirme gayesi taşır. Etik ise bir felsefe disiplin-

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, feyzaceyhancostu@hitit.edu.tr

lini olarak, ahlakiliğin üzerine düşünme, ahlaki olanın bilgisinin ve felsefesinin yani teorisinin yapılması demektir. Bu anlamda etik ve ahlak kavramları, her ne kadar birbirine karıştırılsa da farklı anlamlara sahiptir.

Etik tarihine baktığımızda, betimleyici veya tasvir edici etik dediğimiz yaklaşımlar olmakla birlikte, etiğin daha çok ahlaki eylemle, ilkelerle ve değerlerle ilgili bir alan olması, onun öncelikle normatif bir disiplin olduğunu gösterir.² Hayat içerisinde “nasıl yaşamalıyım?” sorusunu sordüğümüzde, iyiye ve kötü olana dair belirlenimler ve ölçüt koyma, ilkeler belirleme, normatif etik teorileri ile karşımıza çıkar. Erdem etiği ise normatif teoriler içinde bahsedilebilir mi öncelikle buna değinmemiz gerekmektedir.

İyi ve mutlu yaşamın nasıl elde edileceği konusu çok eskilerden beri tartışılmaktadır. “Nasıl yaşamalıyım ki...?” sorusu etrafında, eylemin sonucunda elde edilen hazzın, mutluluğun, faydanın veya eyleme dair niyetimizin konu edindiğini görüyoruz. Bu durum, mutlu yaşamının, ilkelerce veya ölçütlerle standartize edilmesine neden olacaktır ki, normatif etik teorilerinin buna dayandığını görüyoruz. Erdem etiği ise sorduğu sorunun farklılaşması ile bu etik teorilerinin dışında bir yaklaşımla karşımıza gelir ve etiğin asıl konusunun birey yani özne olduğu vurgusunu yapar. Dolayısıyla aradığı cevap, öznenin nasıl bir birey olduğu sorusunda karşımıza çıkacaktır. Bu noktada erdemın bireyde bulunup bulunmaması ve karakter kavramı, erdem etiğinde vurgulanan noktalar olacaktır.

Erdem etiğine konu olan erdem kavramına baktığımızda ise Antik Yunan’dan itibaren filozofların bu kavramı çokça analiz etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Kavramın ne anlama geldiği, bilinip bilinemeyeceği veya öğretilip öğretilmeyeceği, insan doğasına ait olup olmadığı gibi birçok soruya cevap verilmeye çalışılmıştır. Özellikle Sokrates’in ve Platon’un bu kavramı tartıştığını görüyoruz. Dönemin erdem anlayışı mutluluk kavramıyla ilgilidir ve nihai amaç *eudaimonia*’dır. Ahlaki eylemlerimizin amacının mutluluk olması ve bunun da bilmek ile ilişkili olduğu vurgusu dönem filozoflarında özellikle erdem ile bilginin bir arada ortaya konulmasına neden olmuştur. Sokrates’te temel erdemler arasında bilgelik, cesaret, adalet, ölçülülük ve dindarlık bulunur. Bunların içerisinde en temel erdem ise bilgelik (*phronesis*)tir. Bu bilgi iyiye ve kötüye, neyin gerçekten iyi ve kötü olduğuna dair bilgidir.³ Sokrates’e göre erdem ve bilgelik birbirine eşittir ve ona göre bilen

2 Ahmet Cevizci, *Etik- Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 35.

3 Cevizci, *Etik- Ahlak Felsefesi*, 142.

insan da asla kötülük yapmayacaktır. Fakat bu ne kadar doğru bir yaklaşımdır? Tabi burada irade kavramı da karşımıza çıkar. İrade zayıflığı veya iradenin kuvvetli olması eylemde belirleyici değil midir? Bu noktada Platon ve Aristoteles'in bunu açıkladıklarını görüyoruz. İnsan sadece bilişsel bir varlık değildir ve Sokrates'in bilen insan kötülük yapmaz vurgusu önce öğrencileri tarafından eleştirilecektir. Platon insanın bir akıl yanının yani düşünen tarafının bir de düşünmeyen ve arzulayan yanının olduğunu söyler. Bu arzulayan yanımız aynı zamanda azgınlık ve kızgınlığa da yakındır. İşte bazen insan aklını dinlemez ve tutkularına kapılıverir.⁴ İşte o zaman bilen insan kötülük yapmaz şeklinde bir yaklaşımın çok da doğru olmadığı görülecektir. Fakat Platon'a göre, bunları kontrol eden, bilgi yolu ile insanı ölçülü yapan yine akıl olacaktır.⁵ Aristoteles ise tüm bunları da temel yaparak Antik Çağ'ın etik anlayışını ve erdem etliğini daha etraflıca ortaya koyacaktır.

Aristoteles'in etik anlayışı pratik bilimler içerisinde yer almıştır ve siyaset alanıyla da ilişki kurulmuş bir etik kavrayışını, Platon'da ki gibi, onda da görebiliyoruz. Burada odak noktası olan kavram İyi'dir ve Aristoteles her sanatın, araştırmanın, her eylem ve seçimin iyiye ulaşmayı arzuladığını söyler.⁶ O zaman 'iyi yaşam ne'dedir ve nasıl elde edilecektir' sorusunu sormak gerekmektedir ki burada mutluluk kavramı öne çıkar. Ona göre mutluluk insana özgü iyilerin en önemlisi ve en üstünüdür.⁷ Her şeyin en güzeli ve en iyisi olan mutluluk en hoş şeydir.⁸ *Eudaimonia*, Aristoteles'e göre bir gaye, bir amaçtır ki bu amaç kendisi için amaç olmayı barındırır. Yani sadece kendisi için tercih edilen bir kavramdır mutluluk. Diğer bütün tercihlerimiz mutluluk uğruna tercih edilenlerdir -buna onur, haz, us gibi erdemleri söyleyebiliriz- fakat mutluluk hiçbir şey uğruna tercih edilmez. Bu yüzden mutluluk, en iyi olan şeydir.⁹ Fakat mutluluğun ne olduğu ise tartışma konusudur. Kimisi haz, zenginlik ve onuru anlar, kimisi hasta olunca sağlığı anlar ya da yoksul olunca zenginliği, kimisi de kendisi iyi olan bir şeyin olduğunu ve bunların iyi olmasının nedeni olduğunu düşünür. Dolayısıyla iyinin ve mutluluğun yaşam biçimlerine bağlı olarak anlam bulması normaldir. Kaba saba insanlar bunların hazda olduğunu düşünür, seçkinler ve

4 Platon, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975), IV/439d-440b.

5 Platon, *Devlet*, 442c-d.

6 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. S. Babür (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2014), I/1094 a-1094b 5.

7 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev. S. Babür (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015), I/1217a 20.

8 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, I/1214a 5.

9 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, I/1097a 15 -1097b 20.

eylem adamları onurda olduğunu düşünür ki bu siyaset yaşamının amacıdır. Üçüncüsü ise *Teoria* yaşamıdır.¹⁰ Bu ayrımlar mutluluğa yönelik birçok yaşamın olduğunu bize hatırlatır. Yani kimisi için bir şey mutluluk veriyorsa başkası için başka bir şey onu mutlu edecektir. O zaman Aristoteles bu noktada hangi mutluluğun insan yaşamı için daha iyi olduğunu arayacaktır ve akla uygun yaşamının, düşünmenin en mutlu ve iyi hayatı vereceğini ifade eder. Bu noktada mutluluğun, eylem yaşamından yani ruhun erdeme uygun etkinliğinden ayrılmadığını görüyoruz. Mutluluk, akla uygun yaşamaktan ve etkinlikte bulunmaktan geçecektir ki erdemli yaşam budur.¹¹ Başka bir ifadeyle de mutluluk en iyi şeydir; amaçlar ile en yüksek iyiler ruhtadır; bu da ya bir huy-tutumdur ya da bir etkinliktir. En iyi etkinlik en iyi huyun, tutumun işidir, erdem ise en iyi huydur, öyleyse ruhun erdeminin etkinliği en iyi şeydir. Mutluluk da iyi bir ruh etkinliğidir, tam erdeme uygun tam bir yaşama etkinliğidir.¹² Bu noktada Aristoteles'in erdem kavramının akli olandan ayrılmadığını özellikle vurguladığını görüyoruz. Akli olandan ayrılmayan davranış zaten bizi en nihai amaca, mutluluğa ulaştıracaktır.

Aristoteles erdemleri 'Düşünsel Erdemler' ve 'Karakter Erdemleri' diye ikiye ayırır. Düşünce erdemleri daha çok eğitimle oluşan erdemlerdir. Dolayısıyla deneyim ve zaman gerektirir ve akıl taşıyan yana aittir. Bilgelik, doğru yargılama, akli başındalığa düşünce erdemleri denir. Karakter erdemleri ise akıldan pay almayan ama buyurucu akıl yanına göre aklın peşinden gidebilen yanının bir niteliğidir ve alışkanlıkla edinilen erdemlerdir. Birinin karakterinden bahsederken, onun için bilgedir ya da doğru yargılama gücüne/kıvrak zekaya sahiptir demiyoruz, sakindir ya da ölçülüdür diyoruz. Bu yüzden cömertliğe, ölçülülüğe karakter erdemleri denir.¹³

Karakter erdemlerinden hiçbiri bizde doğa vergisi olarak bulunmaz. Erdemleri edinecek bir doğal yapımız vardır ve alışkanlıkla da onları geliştiririz. Erdemler bir süreç içinde, belli bir biçimde devinmekle oluşur ve yapa yapa öğrenilir. Bu diğer sanatlarda da böyledir, erdemlerde de böyledir. Örneğin ev yapa yapa mimar, gitar çala çala gitarıcı, adil işler yapa yapa adil insan, ölçülü davrana davrana ölçülü, yiğitçe davrana davrana da yiğit insanlar oluruz. Arzular ve öfkeler konusunda da durum aynıdır. Kimisi bu

10 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I/1095a 15- 1096a 5.

11 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I/1098a 5-20.

12 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, II/1219a 30-1219b.

13 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, II/1103a 5- 15, 1220b 5; *Nikomakhos'a Etik*, II/1220a 5-15.

konularda ölçülü ve sakin kimi de haz düşkünü ve sınırlı olur. Dolayısıyla Aristoteles benzer etkinliklerden huyların oluştuğunu söyler ki bu etkinlikleri belli bir şekilde gerçekleştirmekle ilgilidir. Dolayısıyla insanın gençliğinden itibaren nasıl bir alışkanlıkta olduğunun önemi büyüktür.¹⁴ Bu noktada Aristoteles'in erdem için o bir etkilenim mi, olanak mı veya huy mu diye sorduğunu görüyoruz ki ona göre erdem huydur. Huylar ise ya akla uygun olarak ya da karşıtı biçimde bulunan şeylerin nedenleridir ki bunlar yiğitlik, ölçülülük, korkaklık, haz düşkünlüğüdür. Bu durumda Aristoteles erdemlerin ortayı, orta olanı amaç edinmesi gerektiğini söyler. Her bilen kişi aşırılık ile eksiklikten kaçır, ortayı arar ve onu tercih eder.¹⁵ Bu bazen hazzarda bazen acılarda ortayı bulmaktır. Kişi eğer her şeyden kaçır, korkan biriye korkak; hiçbir şeyden korkmayan, her şeyin üzerine giden biriye cüretli olur. Haz içinde aynı durum geçerlidir. Her hazzı tadan ve hiçbirinden uzaklaşmayan haz düşkünü, hepsinden kaçır ise duygusuz olur. Bu yüzden aşırılık veya eksiklik iyi değildir. Orta yolu korumak en iyisidir.¹⁶ Bu durum erdemlerin tercihlere ilişkin bir huy olduğunu göstermektedir. Akıl tarafından ve akılı başında insanın belirlediği, orta olanda bulunma huyudur. Aşırılık ve eksikliğin ortasıdır. Erdem ise ortayı bulma ve tercih etmedir.¹⁷ Bilginin ve aklın buyurduğu bu orta olma ve ortayı bulma hali, en iyidir.¹⁸

Tüm bunlardan hareketle şunu diyebiliriz ki insan aklını kullanan bir varlık olarak erdemli olmayı tercih eden kişidir. Aşırılıkların ve eksikliklerin telafisi mümkündür ve insan ne kadar çok orta yolu bulmayı tercih ederse ahlaki olarak o kadar iyiye yönelmiş olacaktır. Bir kişinin sürekli aynı davranışları tekrarlaması, erdemın bir huy ve alışkanlık haline gelmesine neden olacaktır. Bu da hem birey olarak iyi ve mutlu insanı hem de toplumsal yaşam içinde iyi ve mutlu insanları var edecektir. Aristoteles'e göre yaşam için önemli olan etkinliklerse, iyi ve akılı başında kişilerden hiçbiri sefil olmayacaktır. Çünkü mutlu insanlar hiçbir zaman nefret uyandıran, kötü işler yapmazlar ve kılıktan kılığa giren, kolay değişen kişiler değildirler.¹⁹ Burada Aristoteles'in insan için bir ölçü ve standart belirlediğini ve nasıl bir insan olmalıyım sorusunu açıkladığını görüyoruz.

14 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, II/1103b 15-25.

15 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, II, /1106b 15-25.

16 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, II/1104a 20.

17 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, II/1107a 5.

18 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, II/1220b 25.

19 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, I/1100b 10- 1101a 10.

Peki reel dünyada sağladığımız ve ideal bir çerçeveye sokulan erdemli ve etik yaşamın rüyalarda da mümkün olacağından bahsedebilir miyim? Erdem etiğinde iyi yaşamak, iyiyi seçmek, iyi davranmak ve iyi düşünmek yani kişinin iyiyeye olan yönelimi temel belirleyicidir. Bu bağlamda tüm bu seçimlerimizin bir bilinç içerdiğini, bilinç içeren davranışlarımızın da sorumluluk getirdiğini görebiliyoruz. Peki bu durum rüyalarımızda yaşadıklarımız veya rüyalarımızın içerikleri için de söz konusu mudur? Rüyalarımız bilinçli deneyimler midir ve ben rüyalarım da da ahlaklı/erdemli olmak zorunda mıyım veya bu mümkün müdür? Tüm bu sorular erdem kavramının anlamını tartışan Platon, Aristoteles ve Augustinus çerçevesinde ele alınacaktır.

Rüyadaki Etik Sorumluluk: Rüyalarım da Ahlaklı Olmak Zorunda mıyım?

Uyku yaşamı ve bu yaşam sırasında gördüğümüz rüyaların ne anlama geldiği konusu tüm insanlık tarihi boyunca merak konusu olmuştur. Fizyolojik bir gereksinim olan uyku, yorulan bedenin kendini dinlenmeye alma halidir. Bu dinlenme durumunda kişinin uyanıklık halinden pasiflik haline geçiş genelinde uyku ile ölüm arasında bir benzerliğin kurulmasına neden olacaktır. Uyanıklık hali bir bilinçlilik ve farkındalık hali iken, uyku hali bir nevi bilinçsizlik olarak düşünülür. Bu bilinçsizlik halinin tek gerçekliği ise görülen rüyalar. Rüyalar bize uyku sırasında da bilinç halinin devam ettiğini işaret edebilir mi? Eğer uyku veya rüya sırasında bir bilinçlilik hali söz konusu ise, uykudayken veya rüya görürken, rüyalarımızın içeriğinden ve uyku sırasında yaptığımız eylemlerden sorumlu olacak mıyız?²⁰

Uyku ve rüyalarla ilgili etik tartışma iki temel mesele üzerinden yapılabilir. Birincisi uyku sırasında yapılan eylemlerimizden sorumlu olup olmadığımız konusudur. Bu konu aslında felsefi rüya tartışmalarının içinde olmaktan ziyade daha çok hukuk alanıyla ilişkili tartışılmaktadır. Bazı suçlar uyku sırasında işlenmekte ve uyur-gezer insanların işledikleri suça karşı cezai ehliyetlerinin olup olmadığı etik ve hukuk çerçevesinde sorgulanmaktadır. Kişinin uyku sırasında eylemlerini hatırlayamaması ve bilinçli suça gitme halinin olmaması, o kişiyi eyleminden bağımsız kılar mı? J. Locke bu konuyu bilinçsizlik halini nasıl ayırt etmeliyiz sorusu üzerinden tartışmaktadır. Ona göre eylemlerimiz bilinçli olarak yapıldığında bir anlam ifade eder ve sorumluluk o zaman açığa çıkar. Derin bir uyku sırasında da bilinçsiz olduğumuz için, kişinin bu süre zarfında yaptığı eylemlerden sorumlu olmasının beklen-

20 Feyza Ceyhan Çoştur, *Rüya ve Felsefe* (Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021), 163.

meyeceği düşünülür.²¹ Hukuken verilen cevap ise daha nettir. Çünkü kişi sarhoşken veya uykudayken yaptığı bir kötülük yasalar tarafından cezalandırılabilir fakat bilincinde olmadığı bir eylem için sorumluluk yüklemek doğru olmayabilir. Dolayısıyla eylemlerimizin sorumluluğunun belirleyicisi, bilinçli olup olmadığı meselesidir.²² Uyku ve rüyalar ile ilgili diğer tartışma ise -ki bizim konumuzu ilgilendiren aslında budur-, rüyalarımızın bilinçli deneyimler olduğunu varsayarsak, rüyalarımızla ilgili etik bir sorumluluğumuz oluşmakta mıdır? Yani rüyalarımızın içeriğinden sorumlu muyuz? Rüya deneyimleri ve rüya sırasında yaşadıklarımız ile gerçek/reel dünyanın deneyimleri ve yaşantısı açısından önemli bir fark var mıdır?

Tecrübe dünyamızdan biliyoruz ki rüya deneyimleri ile gerçek deneyimler birbirinden oldukça farklıdır. Bir rüyada istekli olmak ile gerçekte istekli olmak arasında fark vardır. Eğer bunun tersini düşünürsek, rüya ahlaksızlığı ile gerçek dünya ahlaksızlığı arasında fark olmadığını söylememiz gerekecektir. Fakat biliyoruz ki bir rüyada kişinin iradesinin gerçek bir sonucu yoktur. Driver'ın da ifadesiyle 'rüyada hiçbir gerçek kişi, yoldan çıkmaz.'²³ Fakat Orta Çağ Hıristiyan düşünürlerden Augustinus tam da bu sorunun çerçevesinde bir sorgulama ile uğraşmaktadır ki, bu sadece Augustinus'un dert edindiği bir sorun da değildir. Antik Yunan'dan itibaren aslında bu sorunun yer yer tartışıldığını görüyoruz. "Nasıl bir insan olmalıyım?" sorusuyla birlikte Sokrates'ten itibaren karşımıza çıkan iyi ve erdemli insan olma ölçütü, birey için rüyalarını da kapsayan bir etik yaşamı modellemektedir. Özellikle Platon ve Aristoteles'ten itibaren gördüğümüz rüyaların fizyolojik açıklamasının yapılması, kişinin rüyalarının, kişinin fizyolojisinden çok da bağımsız olmadığı vurgusunu ön plana çıkarmaktadır ki bu durum, rüyalarımızın kontrolünün de veya rüyalarımızda yaşadıklarımızın da bizim reel dünyada yaşadıklarımızla ilişkisi olduğunu gösterir. Bunu ilk etraflı bir şekilde anlatan Platon'dur. Platon *Devlet* adlı diyalogunda içimizde olan, biz uyurken uyanan isteklerimizden bahsetmektedir. Platon'a göre tıka basa yiyip içmiş hayvan bir tarafımız vardır ki bu taraf boş bulduğunda rüyalarda ahlaksız olanı açığa çıkarmaktadır.²⁴ Ama uyumadan önce aklını uyandıran bir tarafımız da vardır ki o taraf ölçülü insana işaret eder. Öfkesini tutan, isteklerini ve yeme içmesini ölçülü yapan bu kişi ise korkunç rüyalara ve

21 John Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, çev. V. Hacıkadiroğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013), 234.

22 Locke, *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 240.

23 Julia Driver, "Dream Immorality", *Philosophy* 82/1 (2007), 5-7.

24 Platon, *Devlet*, IX/571b-d.

kâbuslara daha az sürüklenecektir.²⁵ Platon bu pasajlarda insanın kendisini eğitmesinin, yönlendirmesinin ve isteklerini kontrol etmesinin öneminden bahseder. Bu sadece günlük hayatta uyanıkken yapacağımız bir şey değildir. Ona göre rüyalarımızdan da sorumluyuz ve bu eğitimi yapmamız rüyalarımızın da güzel olmasını sağlayacaktır. Çünkü ona göre hepimizin içinde korkunç hayvanca istekler vardır ve bu istekler rüyalarımızda yüzeye çıkarlar.²⁶ Bu durumda gerçek hayattaki tüm erdeme uygun davranışlarımızın hem iyi bir insan ve iyi bir yurttaş olma üzerine katkısı var hem de rüya yaşantılarımız için de yönlendirici etkisi var. Kişi rüyalarından da sorumlu bir birey olarak, ölçülü davranmak zorundadır.

Aristoteles de reel dünyada yaşadıklarımızın rüyalarımız üzerinde yönlendirici olduğunu ifade eder. Rüyalarımız günlük yaşamdaki davranışlarımızdan düşüncelerimizden ayrı değildir. Aristoteles de kişinin beslenmesinin, haz ve acıdaki aşırılık ve eksikliklerin rüya içeriğini etkilediğini düşünür. Her ne kadar uyku ve rüya sırasında insana ait bir sorumluluk halinden bahsetmese de, kişinin fizyolojik olarak çok veya az doyurulmasının rüyalarına olan etkilerini düşündüğümüzde, kişinin nasıl karar vereceğinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Bu Aristoteles'in erdemler konusunda 'adil işler yaparak kişi adil, ölçülü işler yaparak kişi ölçülü olur'²⁷ ifadeleriyle anlam kazanabilir. Çünkü ona göre kişi bunları yapmayınca hiçbir zaman iyi olması beklenemez. Erdemli olmanın koşulu bunlardır ve rüyalarımızın içeriğinden de bilmekle değil ama erdemi bir yetenek ve huy olarak hayatımıza kattığımızda dolaylı bir sorumluluk kazandığımızı söyleyebiliriz.

Aristoteles erdemli kişilerin rüyalarının daha iyi olduğuna dair düşüncelerini şöyle ifadelendirir: *"Kimileyin sorulan "niçin yaşamın yarısında erdemli kişiler kötü kişilerden iyi olmasın?" sorusu da böylece açıklık kazanıyor: uyurken herkes birbirine benzer, nedeni de uykunun ruhun etkin değil, edilgin hali olmasıdır. Bunun için ruhun başka bir yanı, yani beslenmeyle ilgili yanı olsa bile, bu yana özgü erdem, erdem bütünüünün bir parçası değildir-nasıl ki bedene özgü erdem de böyle değil. Nitekim beslenmeyle ilgili yan daha çok uykuda iken etkinlikte bulunur, oysa duyuyu ve iştahla ilgili yan uykuda iken tam olamaz; bir biçimde devinimden pay alan yana bakıldıkta ise, bir hastalık ya da organ eksikliği yoksa, erdemli kişilerin rüyaları daha iyidir."*²⁸

25 Platon, *Devlet*, IX/572a.

26 Platon, *Devlet*, IX/572b.

27 Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1105b 7-8.

28 Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, II/1219b 15-25.

'Rüyalarda ahlaksız olabilir miyim?' veya 'Rüyalarımnda yaptığım davranışlardan sorumlu muyum?' konusunu bir problem olarak tartışan ilk isim ise Augustinus'tur. Augustinus *İtiraflar* adlı eserinde, hayatı boyunca kendisiyle, nefsiyle, tutkularıyla nasıl mücadele ettiğini anlatmış bir filozoftur. Ahlaki açıdan iyi bir yaşam sürmeyi hedeflemiş ve biri şehvani diğeri ruhani iki iradesinin sürekli birbiriyle çatışmasından hiçbir zaman hoşnut olmamıştır.²⁹ Onun ahlak felsefesinde erdemler vardır ve bilgelik ise, insan için nihai bir hedeftir. İnsanın iradesi erdemlere ve bilgelige geçişte önemli bir araçtır. Bu araç, insanın kendi benliğinde bulunur ancak insan, erdemlere ve bilgelige yönelmedikçe, bu aracın doğru kullanımına ilişkin bilgilerden yoksun kalır ve bir anlamda, irade sahibi olduğundan, kendisi de bu durumdan zarar görür.³⁰

Augustinus, bedensel tutkularının rüyalarda bile olsa esiri olmaktan hoşlanmaz. Augustinus uyanıklık halinde tutkularının esiri olmaktan kurtulmuştur fakat uyurken devre dışı kalan iradesi, onu, rüyalarında dürtülerinin esiri olmaya zorlamaktadır.³¹ 'Uyurken ben, ben değil miyim?' sorusu üzerinden rüyalarında etkin olanın kim olduğunu merak eder. Bu sorunun cevabı rüyalarından sorumlu olup olmadığının da cevabını verecektir. Problemi çözmeye çalışırken, uyanma ve rüya görme arasındaki deneyimsel farka başvurur. Augustinus aslında herhangi bir eylemde bulunmamakta, onun yerine kendi seçimini yapmadan, başına gelen bir deneyim yaşamaktadır. Dolayısıyla burada bir ahlaki sorumluluğun açığa çıktığını söylemek zordur.³² Ayrıca rüyalarımız sırasında bir bilinçlilik halinin olup olmadığı da bizi sorumlu veya değil yapacaktır. Eğer uyku esnasında bir bilinçlilik durumumuz yok ise yine yaptığımız eylemlerden, gördüğümüz rüyaların içeriğinden sorumlu değildir. Fakat rüyalarımız bilinçli deneyimlerse, o zaman ahlaki sorumluluktan da bahsedebiliriz.³³

Augustinus, rüyalarında şehvani duyguların onu ele geçirmesini eski alışkanlıklarına bağlar. Uyanırken açığa çıkmayan ama rüyalarında fikrini çelen bu anların gerçekmiş gibi yaşanması, ruhundaki bu hayali imgelerin bedenine baskısının büyüklüğü, bu rüyaların, ona göre aldatıcı olduğunu

29 Augustinus, *İtiraflar*, çev. Ç. Dürüşken (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010), 236.

30 Hasan Ocak, "Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 11 (2011), 94.

31 Augustinus, 2010, 237.

32 Ben Springett, "Philosophy of Dreaming", *The Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/dreaming/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

33 Feyza Ceyhan Çoştur, "Rüyalara Etik Yaklaşım: Rüyalarımnda Ahlaksız Olabilir Miyim?" *Felsefe Dünyası* 1/75 (2022), 206.

göstermektedir. Augustinus bu noktada şunu sormaktadır: “Acaba uyuduğum sırada ben, ben olmaktan çıkıyor muyum Rab Tanrım? Uyanıklıktan uykuya geçtiğim ya da yeniden uykudan uyanıklığa geçtiğim an bende ne kadar büyük bir fark yaratıyor böyle! Peki uyanırken böyle uyarıcı düşüncelere karşı duran, gerçeklerinin bile akınına uğrasa öyle kumuldamadan durabilen aklım nerede?”³⁴

Augustinus uyku ve rüya sırasında aklın ve iradenin devre dışı kaldığını ama uyandıığımız anda tekrar vicdanımıza döndüğümüzü ifade eder. Bu durumda Augustinus rüyalarındaki eylemlerinden sorumlu olmadığını fakat bu durum için oldukça üzgün olduğunu söyleyecektir. Ve Tanrı’dan yardım diler. Çünkü bu şehvani dürtülerini tek dindirecek olan Tanrı’dır. “Uyuyan bir insanın iffetli kalbine böyle ayartıcı dürtüleri hiç yazmamış ol...”³⁵

Augustinus şunu merak eder. Bu rüyaların sorumluluğu kime ait? Eğer kendisine ait ise hala dürtülerinin esiri altında demektir ki bu onun bu rüya eyleminden sorumlu olduğunu ve günah işlediğini gösterir. Fakat uyandıığında yaşadığı utanç, bunun kendisinin kontrolünde olmadığını düşündürmektedir. Eğer rüyalara Tanrı neden oluyorsa, Tanrı’nın buna neden izin verdiğini de yine ona danışmaktadır. Augustinus eylemlerinde, rüyalarda da olsa, özgür olmak ve kendi iradesini egemen kılmak ister. Yani rüyalarda da ahlaksız ve iradesiz olmak onun için Tanrı’dan uzaklaşmak demektir.³⁶ Fakat bunun iradi sorumluluğunu ise kendinde görmez. O yüzden rüyalar konusunda tüm ahlaki sorumluluğu Tanrı’ya yüklemek ister ki, günaha girmemiş olsun.³⁷ Çünkü Augustinus’a göre, daha önce de annesinin rüyalarından bahsettiği kısımda da açıkça görülüyor ki rüyalar bir kısmı aldatıcı olsa da yön gösterici olan rüyalar Tanrı tarafından gönderilmektedir.³⁸ Bu bağlamda ahlak anlayışının Tanrı merkezli bir ahlak anlayışı olduğunu söyleyebiliriz.³⁹

Augustinus aslında şu soruyu cevaplandırmak ister: Rüyalarımızda yaptıklarımızdan sorumlu olduğumuzu reddetmek için iyi bir nedenimiz var mı? Bu konuyu günümüzde tekrar canlandırmış isimlerden biri olan *William E. Mann*, Augustinus adına, bu soruya, eğer hayal ettiğimiz suçlarımızdan sorumlu olacaksak, asil rüyalar gördüğümüzde de övülmemiz gerekmektedir, diye cevap verecektir. Fakat bu, oldukça saçmadır. Ona göre,

34 Augustinus, *İtiraflar*, 329.

35 Augustinus, *İtiraflar*, 330.

36 Augustinus, *İtiraflar*, 328-330.

37 Christopher Dreisbach, “Dreams in the History of Philosophy”, *Dreaming* 10/1 (2000), 32.

38 Bk. Augustinus, *İtiraflar*.

39 Ocak, “Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına”, 94.

ahlaki itibar kolay gelmediği gibi ahlaki suçlamada hemen olmamalıdır.⁴⁰ Rüyalarımız eğer deneyimlense ve eğer kişi rüyasında kötülük yapmaya rıza gösterirse, gerçekten günah işlemiş olmakta mıdır? Yani bir şeye rıza göstermek, o eylemi yapmış olmak gibi ahlaki bir değerlendirmeyi içerir mi? Çünkü uyanırken kötülüğe rıza göstermek ile uyurken kötülüğe rıza gösterme arasında ahlaki olarak anlamlı bir fark yokmuş gibi görünebilir ama vardır. Bu yüzden Mann'a göre Augustinus düşlerinden kendisinin sorumlu olduğuna ikna olmamıştır ama olmadığına da ikna olmamıştır.⁴¹ Yine son dönem düşünürlerinden *Julia Driver* (1961-) da rüyaların ahlak açısından önemini araştıran düşünürlerden biridir. İçselciler (internalist) ve dışsalcılar (externalist) açısından bir değerlendirme ile konuyu anlamaya çalışır. İçselciler, bir kişinin eylemlerinin ahlaki statüsünü niyetler, güdüler gibi iç faktörlerin belirlediğini söylerler ki buna göre rüyalarda ahlaksızlık mümkündür. Bunlar ahlaki değerlendirmenin içsel bir açıklamasını sunmaktadırlar. Dışsalcılar ise eylemlerin etkilerine bakarak karar verirler. Driver, rüya ahlaksızlığı meselesinin saçma olduğunu düşünür ve bunun için ahlaki değerlendirmenin içsel bir açıklanmasının yapılmasının yerine dışsal bir bileşenle birlikte bir ahlaki değerlendirme yapılması gerektiğinden bahseder.⁴²

Rüyaların içselciler açısından değerlendirilmesi süreci, kişinin niyetlerine ve güdülerine odaklanmamızı sağlar. Bu bağlamda Platon ve Aristoteles'in rüyalarımızdan sorumlu olmamızın nedeni olarak gösterdiği, kişinin günlük hayattaki tutum ve davranışlarının rüyalarına yansıyan yönü ele alınabilir. Bu bağlamda içselciler açısından ve Platon ve Aristoteles açısından da kişi ne kadar erdeme uygun davranırsa, kişinin rüyaları da statü olarak ahlaki olana evrilecektir.

Augustinus ise, ahlaki olanın temeline Tanrı'yı koyarak meseleyi çözmeye çalışmaktadır ki İlk Çağ filozoflarından ayrılan en temel yönü bu Tanrı vurgusudur. Ona göre İlk Çağ filozofları, iyi davranışı yani erdemi Tanrısal gerçeklikten koparmış ve şahsi bir niteliğe büründürmüşlerdir. Augustinus'a göre evreni ve insanı en iyi biçimde yaratan Tanrı'dır. Ama insan "İlk Günah"ı işleyerek evrendeki var olan iyiliği bozmaya başlamıştır. Bu kötülükten ise Tanrı sorumlu değildir. İlk günah, ilk erdemsizlik demektir ve insanın iradesiyle ortaya çıkmıştır. İnsan kendi iradesi ile Tanrı'nın yarattığı bu erdemi, içinden söküp atmıştır. Bu aşamada insanın yapması gereken, içindeki doğruluğu yeniden bulup erdemli hayata geri dönmektir. Bunun

40 William E. Mann, "Dreams of Immorality", *Philosophy* 58/225 (1983), 378.

41 Mann, "Dreams of Immorality", 378-385.

42 Driver, "Dream Immorality", 5.

için insan dünyevi nimetlerden uzak durmalı ve kendini Tanrı'ya götürecektir. Olan inançlara adanmalıdır.⁴³

Tüm bunlardan hareketle Platon, Aristoteles ve Augustinus'un insan eylemlerini bir bütün olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Reel hayatta yapıp ettiklerimiz ve düşüncelerimiz, alışkanlıklarımız bizim tüm yaşamımızı belirleyecektir. Hem uyku yaşamı hem de uyanık yaşam deneyimleri ahlaki olandan ayrılmayacaktır. Bu da erdem'in bir karakter/huy haline gelmesiyle mümkün olacaktır.

Rüyada yaşadığımızı iddia ettiğimiz deneyimlerin eylemler olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bu durumda eylemlerin uykuda gerçekleşmediği iddiası, rüyayı gören bireylerin rüyanın gidişatını kontrol edebildiği, etkileyebildiği ve değiştirebildiği gerçek eylemler ve karar alma süreçlerini içeren Berrak rüyalar/Lüsid rüyalar, rüyalarımızdan sorumlu olduğumuzun kanıtı olabilir mi?⁴⁴

Berrak rüyalarda, rüyaları yönlendirmek için belli pratikler ve eğitimler gereklidir. Uyanık olan kişi bu öğrenme sürecinde, bir süre rüyalarını düşünmek durumundadır. Böylece rüyaların kontrolü ele geçirilebilir ve insanlarla ilişkileri rüyalarda temsil ederek inceleme fırsatı da oluşur. Dolayısıyla bu tip rüya durumlarında bir bireyin gerçek hayatta zor bir görevi yerine getirmesine, onu hayata benzer ortamlarda uygulamasına izin vererek yardımcı olabilir. Bu durumda kişinin rüyasında uyanık yaşam düşüncesine ulaşabilmesi ve rüyasında rüyasını yönlendirebilmesi Augustinus için bir çıkış olabilir miydi? Augustinus kendini rahatsız eden rüyaları durdurmak için elinden geleni yapıp, cinsel dürtülerini bastırmada gerçekten başarılı olabilir miydi? (Springett, 2021). Bunu bilemeyiz ama Tanrı'ya yakarıklarını temel alırsak, bu konuda çok istekli olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Erdemli bir yaşam ve imkânı çok eski çağlardan beri tartışılır. İyiye yönelik olma ve bunun sonucunda en nihai hedefe, mutluluğa ulaşma bir idealdir. Bu ideal kuşkusuz insanın bilme süreçlerinden de bağımsız değildir. Bu yüzden erdeme ve iyi olana yönelme hem bilmeyi hem de iradeyi gerektirmektedir.

İnsanın hem erdemli olanı tercihi hem de haz ve aşırılıklara yönelmesi mümkündür. Bu noktada Sokrates'ten itibaren Platon ve Aristoteles'in 'iyi in-

43 Ocak, "Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına", 95.

44 Bk. Springett, "Philosophy of Dreaming", (Erişim Tarihi: 17.02.2021)

san nasıl olur?’ sorunu üzerinden erdemi ve ahlaki olanı anlattığını görüyoruz. Eylemlerin çeşitliliği ve erdemli eylemlere yönelim, alışkanlık ile kazanılabilir. Bizim benzer tarzda yaptığımız eylemler zamanla karakterimiz haline gelir ve biz o karakterle öyle bir insan oluveririz. Bir şeyin sıklıkla yapılması, onu bizde huy haline getirecektir. İşte bu noktada iyiye yönelik olmanın ve iyi alışkanlıklarımızın bizde ahlaki olana uygun olanı yerleştirdiğini görüyoruz. Bu noktada Aristoteles’in ‘bir şeyi yapa yapa’ öğrenmek cümlesinde olduğu gibi, insanlar adil şeyler yapa yapa adil insanlar, ölçülü davrana davrana ölçülü insanlar, yiğitçe davrana davrana da yiğit insanlar olacaktır.

Bu elbette bir insanın tüm yaşamını içine alır. İnsanın uyanık halde ve bilinçli olması eyleme karar vermesi noktasında önemlidir. Fakat bir insanın nasıl bir insan olduğu onun uyku halinde ve bilinç devre dışındayken de belirleyici olacaktır. Çünkü hayatında iyiye yönelmeyi alışkanlık haline getirmiş, aşırılıklarını ve hazlarını akıl ile ölçüleyebilmiş erdemli kişinin rüyalarında da iyi olacağının vurgusu yapılmaktadır. Bu bakımdan Antik Çağ erdem düşünürleri ve Augustinus için rüyalarını benden, benim yaşantımdan, eylemlerimden çok da bağımsız değildir. O yüzden rüyalarındaki etik sorumluluğum gerçek dünyadaki sorumluluklarım kadar önemlidir.

Bu sorumluluk düşüncesinin iyi insan olma idealiyle örtüştüğü söylenebilir. Sokrates, Platon ve Aristoteles’in iyi insan/iyi yurttaş ideali ve Augustinus’un Tanrı’nın yarattığı insan modeli, zayıflıkları ve iradesizliği kabul etmez. Ama biliyoruz ki insan tüm seçimleriyle insandır ve gerçekleşmemiş hiçbir eylemden de sorumlu değildir. Bu bağlamda rüyalardan sorumlu tutulmak çok da akla yatkın gözükmemektedir. Rüyalar çoğu zaman kişinin kontrolünde değildir. Rüyaların, zihnin bir çalışma biçimi olarak görülmesinde veya sadece hatıraların belli zamanlarda açığa çıkmış hali olduğu düşünüldüğünde ya da bastırılmış duygularımızın açığa çıkma gerçeğinden bahsetsek de rüyalar kişinin etkin rol aldığı görüntüler değildir. Hiçbir gerçek istek ve deneyim, rüyalarındaki istek ve deneyimlerle kıyaslanamaz. Bu bakımdan rüyalarımızla ilgili ahlaki bir sorumluluk taşıdığımızı düşünmek çok gerçekçi olmayacaktır.

Kaynakça

Aristoteles. *Eudemos’a Etik.* çev. S. Babür. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.

Aristoteles. *Nikomakhos’a Etik.* çev. S. Babür. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2014.

Augustinus. *İtirafnar.* çev. Ç. Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2010.

Cevizci, Ahmet. *Etik- Ahlak Felsefesi.* İstanbul: Say Yayınları, 2018.

- Ceyhan ořtu**, Feyza. "Rüyalara Etik Yaklaşım: Rüyalarımnda Ahlsız Olabilir Miyim?". *Felsefe Diinyası* 1 / 75 (2022), 195-213.
- Ceyhan ořtu**, Feyza. *Rüya ve Felsefe*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2021.
- Dreisbach**, Christopher. "Dreams in the History of Philosophy". *Dreaming* 10/1 (2000), 31-41.
- Driver**, Julia. "Dream Immorality". *Philosophy* 82/1 (2007), 5-22.
- Locke**, John. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. çev: V. Hacıkadiroğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2013.
- Mann**, William E. "Dreams of Immorality". *Philosophy* 58/225 (1983), 378-385.
- Ocak**, Hasan. "Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenei Anlamın İlkçağ'dan Ortaçağ'a Evrimi", *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)* 11 (2011), 79-101.
- Platon**. *Devlet*. çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Springett**, Ben. "Philosophy of Dreaming". *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/dreaming/> (Erişim Tarihi: 17.02.2021)